

ДЕМОГРАФІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ І ВІДПОВІДНІСТЬ ЙОГО РИНКОВИМ ВИМОГАМ

Постановка проблеми та аналіз основних публікацій На сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки постають принципово нові вимоги до формування трудового потенціалу та ресурсозабезпеченості сільського господарства. Нижчий рівень оплати аграрної праці порівняно з іншими галузями економіки, погіршення мотивації праці, низько кваліфіковане управління персоналом, відсутність збалансованості між працездатним населенням та робочими місцями спричиняють значне вивільнення працюючих із сільськогосподарського виробництва. Це призводить до відтоку з аграрного виробництва найбільш працездатних, досвідчених і перспективних кадрів, що негативно позначається на економіці села й продовольчій безпеці України.

Вагомий внесок у дослідження трудового потенціалу сільських територій, питань мотиваційного механізму, зробили такі вітчизняні науковці-економісти, як Д. П. Богиня, С. І. Бандур, В. В. Вітвицький, О. А. Грішнова, В. С. Дієсперов, Г. І. Купалова, В. Я. Бідак, Ю. Л. Виноградов, І. В. Прокопа, М. Ф. Кропивко та інші.

Виклад основного матеріалу Формування трудового потенціалу в сучасних умовах відбувається під впливом багатьох важливих чинників, до яких слід віднести докорінну організаційно-структурну трансформацію аграрного сектору, що пов'язана з його переходом до ринкових умов господарювання. Неприятлива демографічна ситуація, істотні відмінності між рівнем життя в місті і на селі, лібералізація трудової міграції, фактори техногенного впливу (Чорнобильська катастрофа тощо) зумовили зменшення трудового потенціалу аграрної сфери.

Трудовий потенціал сільськогосподарського виробництва є багато чисельними. Ця обставина, з одного боку, є умовою розвитку, а з іншого спричиняє складні проблеми, пов'язані з використанням та результативністю праці, зайнятістю, соціальним захистом тощо. Протягом десятиріч відбувався відтік працездатного населення із сільської місцевості, який частково компенсувався зростанням продуктивності праці. Останніми роками питома вага міграційного сільського населення стабілізувалася внаслідок збільшення безробіття та зниження рівня життя міського населення.

Непродумані економічні перетворення в Україні та відсутність реального законодавства, спрямованого на захист та підтримку вітчизняного виробника, корумпованість та інші фактори негативно вплинули на величину трудового потенціалу країни. Майже всі його характеристики почали швидко погіршуватися. Внаслідок від'ємного природного приросту і від'ємного сальдо міграції кількість наявного населення за останні 5 років зменшилась на 786,3 тис. осіб і на 1 січня 2010 р. становила 45,96 млн. осіб. Спад виробництва, зростання безробіття, робота не за спеціальністю призвели до дискваліфікації багатьох працівників. Невеликі реальні заробітки і нерегулярність їх виплати, зниження рівня життя населення, неякісне харчування, невміння пристосуватися до ринкових умов спричиняють погіршення фізичного та психічного здоров'я людей.

**Динаміка кількісних показників стану трудового потенціалу
українського села у 2005–2009 рр.**

Показники	Роки					Приріст (+), скорочення (-), %	
	2005	2006	2007	2008	2009	2009/ 2005	2009/ 2008
Чисельність наявного сільського населення, млн. осіб	15,3	15,1	14,9	14,8	14,4	-5,8	-2,7
Коефіцієнт смертності,	15,3	15,7	16	19,9	18,9	23,5	-5,0
Коефіцієнт дитячої смертності, ‰	11,3	10,3	9,6	10,9	10,1	-10,6	-7,3
Коефіцієнт народжуваності, ‰	7,7	8,1	8,5	11,6	11,9	54,5	2,5
Коефіцієнт міграції, ‰	-3,1	-0,7	-0,5	0,3	0,3	9,6	x
Очікувана тривалість життя населення при народженні, років	68,3	68,3	68,2	68,3	69,3	1,5	1,5
Рівень економічної активності, %	64,5	64,1	64,2	65,1	63,3	-1,9	-2,8
Рівень зайнятості, %	55,4	56	56,2	53,2	53,1	-4,2	-1,2
Рівень безробіття, %	10,9	9,6	9,1	5,4	7,2	-33,9	33,3
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	18	x	x	x	28	55,6	x

Природною основою формування трудового потенціалу є населення. Зміни в динаміці загальної чисельності населення визначаються змінами в розміщенні його міської і сільської частин. Це має істотний вплив на раціональне розміщення та оптимальний розвиток продуктивних сил.

Якщо на початку минулого століття в Україні переважало сільське населення (близько 82% всього населення), то нині майже 68% його мешкає в міській місцевості. Аналіз статистичних даних свідчить, що міське населення протягом значного історичного періоду мало стійку тенденцію до зростання.

Якщо розглянути динаміку сільського населення України, то спостерігається чітка тенденція до його зменшення. Так, якщо в 2001 р кількість селян становила 16 737,5 тис. осіб або 32,5 % від загальної кількості населення, то вже в 2009 році цей показник становив 14 438,1 тис. осіб, або 31,4%. Таким чином, зменшення кількості сільського населення склало 2299,4 тис. осіб. Подібна тенденція зменшення кількості сільського населення спостерігається і в областях досліджуваного регіону. Так, у Тернопільській області за цей же ж період зменшення кількості сільського населення склало 40,4 тис. осіб, у Львівській – 77,6 тис. осіб, а в Івано-Франківській – 35,4 тис. осіб.

Аналізуючи динаміку зміни кількості сільського населення за роками (рис. 1), ми встановили, що в областях досліджуваного регіону зменшення кількості сільського населення відбувається більш повільними темпами, хоча загальні тенденції зберігаються.

Характерними в цьому плані є 2005 і 2006 роки, коли досить чітко спостерігається відповідно зменшення та збільшення негативних тенденцій в динаміці сільського

населення. Це можна пояснити, в першу чергу, міграційними процесами населення під впливом економічної та політичної ситуації в Україні.

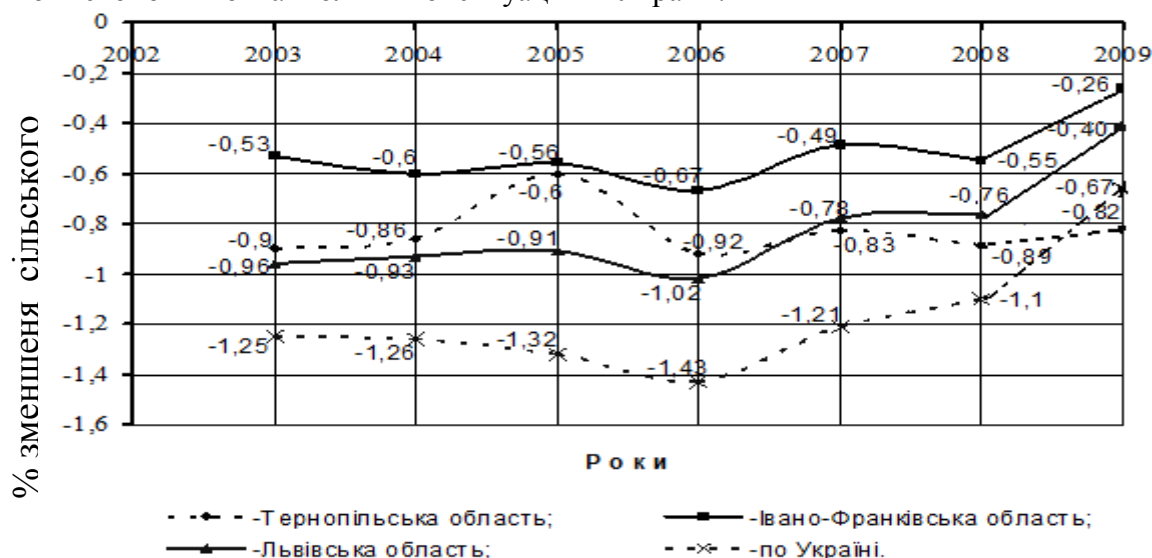

Рис. 1. Інтенсивність зменшення кількості сільського населення

Характерними в цьому плані є 2005 і 2006 роки, коли досить чітко спостерігається відповідно зменшення та збільшення негативних тенденцій в динаміці сільського населення. Це можна пояснити, в першу чергу, міграційними процесами населення під впливом економічної та політичної ситуації в Україні. Разом з тим, не зважаючи на позитивні тенденції щодо інтенсивності зменшення сільського населення в цілому по Україні, починаючи з 2006 року, в досліджуваних областях, зокрема за 2009 рік, маємо протилежну картину. В той же час у всіх трьох областях інтенсивність зменшення сільського населення у 2009 році збільшилася в порівнянні з 2008 роком.

Кількість працюючих у сільському господарстві постійно змінюється в зв'язку із звільненням з об'єктивних причин, пересуванням у середині структурних підрозділів та приймання нових робітників замість вибулих, або при розширенні виробництва.

Рух робочої сили викликає додаткові затрати на підготовку та перепідготовку нових робітників, знижує на деякий час продуктивність праці не тільки нових робітників у зв'язку з освоєнням нових умов праці, але й тих, що звільняються у зв'язку з інертним відношенням до своїх обов'язків та помилками на новій роботі, веде до непродуктивних втрат робочого часу в період між звільненням та влаштуванням на роботу. Динаміка працездатного населення України наведена на рис. 2.

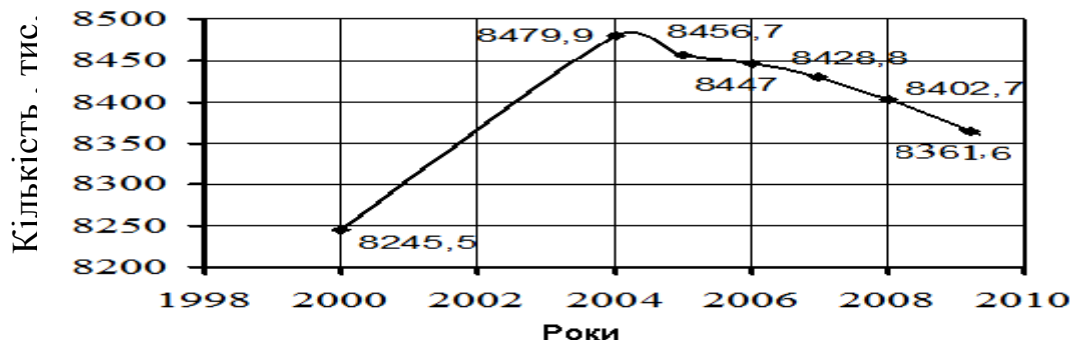

Рис.2. Динаміка працездатного сільського населення України

Як видно з наведеного графіка кількість працездатного населення в селах України у 2003 і 2004 роках зросла, а починаючи з 2004 року, спостерігається стійка тенденція його зменшення. Дослідження свідчать, що збільшення кількості працюючих у сільській місцевості в 2003 і 2004 роках, відбулося в основному за рахунок міграційних процесів, зумовлених політичними та соціально-економічними причинами. Вище відзначалося, що однією з основних особливостей досліджуваного регіону є переважання в ньому сільського населення за чисельністю над міським. Як видно з даних рис. 3, в областях досліджуваного регіону спостерігається стабільне, хоча і незначне, порівняно з наявною тенденцією в державі, зменшення сільського працездатного населення.

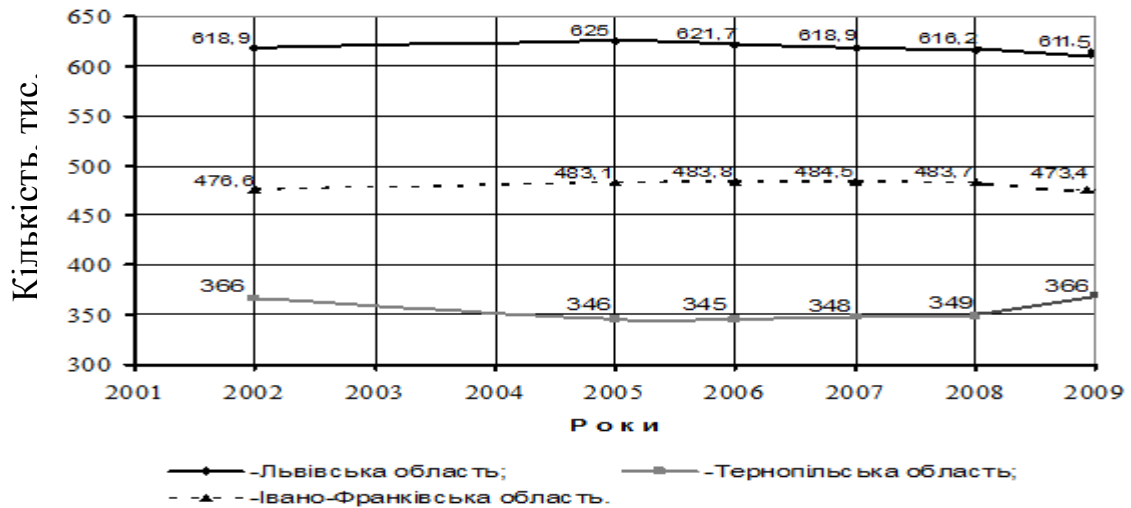

Рис. 3. Динаміка працездатного сільського населення в областях досліджуваного регіону

В основному така ситуація пояснюється природним зменшенням населення в регіоні.

Основною ознакою сучасного етапу розвитку суспільства є різке зростання ролі людини в системі факторів виробництва, що зумовлює необхідність глибокої соціальної переорієнтації економічних пріоритетів. У результаті людина ставиться у центр соціально-економічної системи. При цьому відбувається більш повне задоволення усього спектру її потреб, включаючи потребу у самореалізації. Людина стає кінцевою метою виробництва, умовою його сталого розвитку. Як відомо, у світі на перший план висувається забезпечення повноцінного розвитку й реалізації людського потенціалу, забезпечення належних умов праці та гідного життя.

Узагальнення результатів досліджень економічної активності сільського населення за останні роки минулого століття (проведених Державним комітетом статистики України) дозволяє зробити висновок, що сільська місцевість України має досить обмежені можливості щодо забезпечення власного населення додатковою, крім сільськогосподарського виробництва, роботою. Не дивлячись на те, що в сільській місцевості серед зайнятого населення частка осіб, котрі мали додаткову роботу, в 12 разів перевищує аналогічний показник по місту, основним джерелом додаткової роботи для сільських жителів виступає самозайнятість, переважно в особистому підсобному сільському господарстві (майже 97%).

Для формування та подальшого використання трудового потенціалу важливе значення має статеві структура населення. Диспропорція у співвідношенні кількості чоловіків і жінок, з одного боку, впливає на кількість одружень і, відповідно, на природний приріст населення, а з іншого – на виробничий процес. Адже є багато таких

робочих місць, що потребують або тільки чоловічої, або тільки жіночої праці. В цілому немає великих відмінностей у статевій структурі населення України. Найбільше чоловіків у розрахунку на 1000 жінок проживає в Закарпатській, Львівській і Рівненській, а найменше – у Черкаській і Чернігівській областях. Серед населення працездатного віку більше чоловіків, аніж жінок. У Житомирській, Львівській, Волинській і Рівненській областях диспропорція між чоловіками і жінками працездатного віку була найбільшою, а в Автономній Республіці Крим, м. Києві, Харківській та Запорізькій областях – найменшою.

Таблиця 2.

Кількість народжених, померлих та природний приріст сільського населення регіону, осіб (на 1000 наявного населення)

Роки	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст		
	Тернопільська обл.	Львівська обл.	Івано-Франківська обл.	Тернопільська обл.	Львівська обл.	Івано-Франківська обл.	Тернопільська обл.	Львівська обл.	Івано-Франківська обл.
1990	12,6	14,6	15,5	16,3	13,9	10,4	-3,7	0,7	5,1
1995	11,9	12,6	х	17,5	15,4	х	-5,6	-2,8	х
2000	9,4	10,0	10,3	17,1	15,3	12,1	-7,7	-5,3	-1,8
2004	9,3	10,3	10,7	17,6	16,0	12,9	-8,3	-5,7	-2,2
2005	9,4	10,3	10,8	18,6	16,8	13,5	-9,2	-6,5	-2,7
2006	9,9	11,0	11,4	18,2	16,6	13,3	-8,3	-5,6	-1,9
2007	9,8	11,3	11,7	18,3	17,0	13,6	-8,5	-5,7	-1,9
2008	10,9	12,2	12,3	18,1	16,9	13,3	-7,2	-4,7	-1,0
2009	11,1	12,8	13,2	17,8	16,0	14,8	-6,7	-3,2	-1,6

х- відсутні дані

Щодо досліджуваних областей західного регіону, то ми встановили такі закономірності. Найменша кількість чоловіків станом на 1.01.2010 року із розрахунку на 1000 жінок проживає в Тернопільській області – 867 чоловіків на 1000 жінок і 865 чоловіків на 1000 жінок у 2002 році; для Івано-Франківської області цей показник складає відповідно 891 чоловіків на 1000 жінок і 893 чоловіки на 1000 жінок; для Львівської області – 896 чоловіків на 1000 жінок і 901 чоловік на 1000 жінок.

Для природного руху населення України в останні роки характерним є постійне зменшення середнього коефіцієнта народжуваності. Кількість народжених в Україні в 2007 р. зменшилася порівняно з 1990 р. відповідно з 657,2 тис. осіб до 512,5 тис. осіб або на 22,1%. Середній коефіцієнт смертності, стабільно збільшуючись у 1995 р. досягнув значення 15,4 проміле, а в 1999 р. він дещо знизився і становив 14,8 проміле. Починаючи з 2000 р. значення цього показника знову зростає. Внаслідок такої тенденції середній коефіцієнт смертності в нашій країні в 1991 р. перевищив середній коефіцієнт народжуваності, а кількість населення почала зменшуватися. В областях досліджуваного регіону показники природного руху сільського населення є також промовистими. Як видно з наведеної таблиці 2., за досліджуваний період у Тернопільській області коефіцієнт приросту сільського населення є від’ємним, вже починаючи з 1990 року, у Львівській – з 1995 року, а в Івано-Франківській області – з 2000 року. Свого найбільшого від’ємного значення коефіцієнт природного приросту населення для досліджуваних областей набував у різні роки. Так, для Тернопільської та Івано-Франківської областей це відбулося у 2003 році, для

Львівської – у 2005 році. Слід відзначити, що із досліджуваних областей саме показники Тернопільської області щодо природного руху сільського населення є найбільш критичними. Адже вже в 1990 році коефіцієнт природного приросту сільського населення в даній області становив 3,7. У той час, в інших областях він був відповідно 0,7 і 5,1(табл. 2).

Позитивним, однак, є те, що у 2009 році показники природного руху сільського населення в усіх трьох областях покращилися порівняно з 2008 роком.

Таблиця 3.

Основні напрями міграції населення в Тернопільській області

Показники	Осіб		На 1000 наявного населення			
	Число прибулих	Число вибулих	сальдо міграції	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції
2 0 0 6 рік						
Всі напрями міграції	13 523	15352	- 1829	12,2	13,9	- 1,7
внутрішньорегіональна міграція	8613	8613	х	7,8	7,8	х
міжрегіональна міграція	4598	6351	- 1753	4,1	5,7	- 1,6
міграція за межі України	312	388	- 76	0,3	0,4	- 0,1
країни СНД	238	138	100	0,2	0,1	0,1
інші країни	74	250	- 176	0,1	0,3	- 0,2
2 0 0 9 рік						
Всі напрями міграції	13062	14281	-1219	1197,1	1308,8	-111,7
Внутрішньо регіональна міграція	8226	8226	х	753,9	753,9	х
міжрегіональна міграція	4500	5726	-1226	412,4	524,8	-112,4
міграція за межі України	336	329	7	30,8	30,1	0,7
країни СНД	х	х	х	х	х	х
інші країни	х	х	х	х	х	х

Якщо протягом 1990-1995 років валова міграція була порівняно високою, то далі вона почала зменшуватися. Наприклад, для України в цілому значення даного показника за період 1993-1997 років зменшилося вдвічі. Це сталося внаслідок зменшення кількості переїздів між Україною і, переважно, країнами СНД. Порівняно з міждержавним рухом населення, рівень внутрішньо-регіональної і міжрегіональної міграційної мобільності громадян України набагато вищий. Так, у Львівській області в 1997 р. валова міжобласна міграція була в 3,5 рази, а внутрішньообласна – у 8 разів більшою за міждержавну. Як свідчать наші дослідження, на сьогоднішній день рівень міграційних процесів в Україні, зокрема в західному регіоні, досить високий. Так, за даними Держкомстату України до Португалії виїхало 105 тисяч наших громадян у 2002-2003 рр. За оцінками вітчизняних експертів, у цій країні перебуває 140 тис. українців, а португальські засоби масової інформації називають цифру у 200 тис. осіб. Процеси міграції таких розмірів відіграють дедалі вагомішу роль у формуванні демографічної та соціально-економічної динаміки і відчутно впливають на всі сфери суспільної життєдіяльності.

Порівнюючи міграційні процеси в досліджуваному регіоні 2006 і 2009 років, потрібно відзначити їх зменшення, разом з тим серед областей України Івано-

Франківська, Львівська та Тернопільська мають один з найвищих показників міграційної активності – як внутрішньо регіональної, так і зовнішньої (табл.3).

У всіх трьох досліджуваних областях спостерігаємо від’ємне сальдо для всіх напрямків міграції за винятком міграції до країн СНД. Найгіршою є дана ситуація у Львівській області, де на 1000 осіб наявного населення сальдо міграції становить -2,1, що більше, ніж відповідно у Тернопільській та Івано-Франківській областях. Саме тут жіноча, а не чоловіча трудова міграція до країн Європейського Співтовариства має первинний характер. Якщо розглянути динаміку міграційних процесів для Львівської області з розрахунку на 1000 населення (рис.4), то видно, що кількість осіб, котрі виїхали з області є більшою від кількості прибулих.

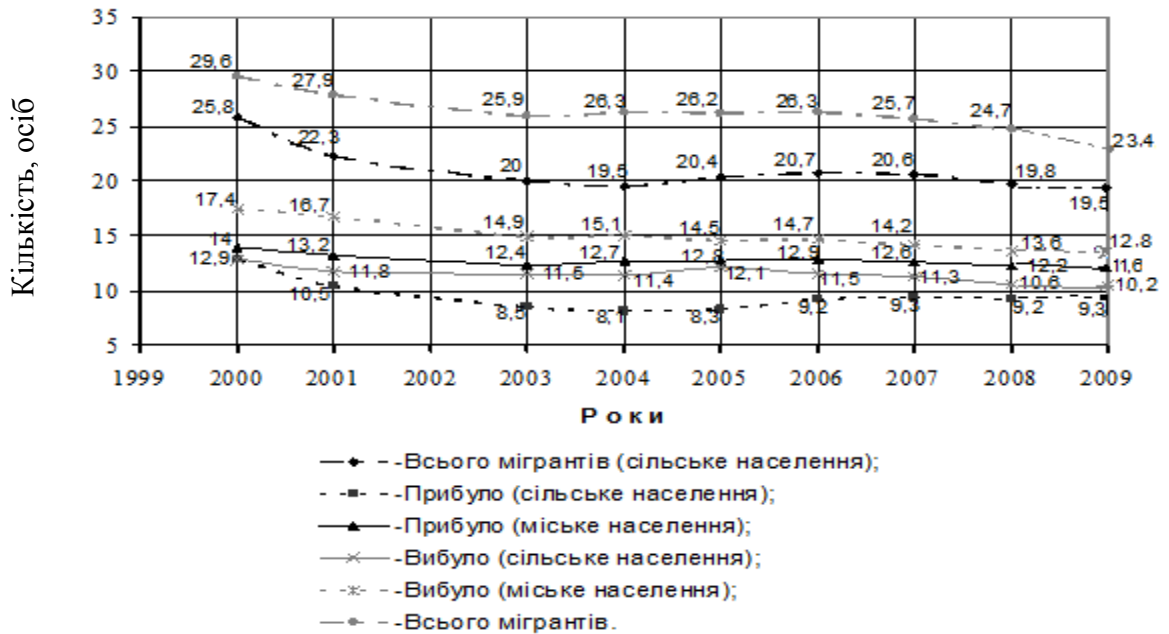

Рис. 4. Динаміка міграційних процесів населення Львівської області (з розрахунку на 1000 осіб).

Це характерно як для міського, так і для сільського населення. Відзначимо, що збільшення різниці між числом вибулих і прибулих осіб у сільській місцевості зростає в період 2000-2005 років, а потім починає зменшуватися. Разом з тим і загальна кількість мігрантів у сільській місцевості за досліджуваний період зменшується з 25,8 осіб у 2000 році до 19,5 у 2004 році, потім спостерігається незначне збільшення за два наступні роки і нове зменшення до 19,5 у 2009 році.

Протягом 1990-2009 років внутрішньодержавні міграційні процеси зазнали змін. Так, починаючи з 2003 року, відбувся злам багаторічних тенденцій щодо виїзду жителів сільської місцевості до міст.

Згідно з оптимістичним варіантом прогнозу, здійсненого вченими інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, є підстави очікувати у 2005-2015 рр. інтенсифікації повернення етнічних українців та представників депортованих народів із країн колишнього СРСР. При цьому щорічний обсяг вибуття населення країни до держав Заходу та Центральної Європи поступово зменшуватиметься. По-перше, через вичерпання етнічної складової цього потоку, по-друге, внаслідок пом'якшення дії чинників, що стимулюють від'їзд, по-третє, завдяки розширенню можливостей здійснення зворотної трудової міграції до цих країн без зміни місця проживання.

Підвищення рівня життя населення та зменшення його чисельності зроблять Україну привабливою для мігрантів з афро-азіатських держав: обсяг потоку прибуття з цього регіону світу поступово зросте до 50-55 тис. осіб на рік. Сумарна кількість

прибулих до України перевищить чисельність вибулих вже всередині цього десятиліття, сальдо міграцій населення постійно зростатиме і досягне в кінці першої чверті століття + 55-60 тис. осіб на рік. Останніми роками в Україні простежується тенденція зростання стихійної нерегульованої трудової міграції населення до країн як близького, так і далекого зарубіжжя. Державна звітність про зовнішні трудові міграції фіксує лише відомості про легальні трудові поїздки, однак у більшості випадків вони відбуваються нелегально.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

- в областях досліджуваного регіону, як і в цілому по Україні, простежуються негативні тенденції щодо погіршення кількісних та якісних показників трудового потенціалу села, котрі у випадку відсутності відповідної державної програми і надалі впливатимуть на соціально-економічний розвиток держави;

- зменшення загальної чисельності сільського населення має особливий вплив на кількість працездатного сільського населення, яке, починаючи з 2004 року, кількісно щорічно зменшується, і, незважаючи на те, що в областях досліджуваного регіону зменшення працездатного населення відбувається дуже повільно, його кількісний рівень на даний час стабілізується в основному за рахунок міграції, а не природних демографічних процесів;

- міграційні процеси в областях досліджуваного регіону в основному пов'язані з соціально-економічними проблемами сільських територій, серед яких відсутність повної зайнятості, а тому є нагальна потреба проведення комплексу стратегічних і оперативних заходів щодо державного регулювання ринків праці;

- підвищення якості життя сільського населення – один з найбільш дієвих факторів його природного відтворення. Тому розробка і реалізація нової соціально-економічної політики, орієнтованої на благополуччя людини, повинна базуватися на дотриманні нових принципів, а саме:

- а) взаємна солідарна відповідальність усіх суб'єктів соціальної політики – держави, неурядових об'єднань, підприємців, громадян за результати соціального розвитку;

- б) добровільність і різноманіття видів участі людей у формуванні і реалізації соціальної політики;

- в) відкритість і підконтрольність соціальної політики суспільству, людині;

- г) міжнаціональна, міжконфесійна, міжгрупова і міжособистісна толерантність;

- г) захист працездатного населення від соціальних ризиків переважно на страхових принципах;

- д) гарантування збереження раніше придбаних соціальних прав для людей, що фактично користуються цими правами, чия матеріальне становище багато в чому цими правами і визначається;

- е) стимулювання активної участі людей у створенні власного добробуту й у суспільному житті;

- е) загальним принципом повинна бути тотальна орієнтація на благополуччя людини, що є єдиним об'єктивним критерієм якості цивілізованого розвитку суспільства;

- у досліджуваному регіоні разом із скороченням чисельності сільського населення зменшується кількісна характеристика трудового потенціалу. У той же час зайнятість за досліджуваний період збільшується невеликими темпами;

- аналізуючи динаміку змін в активності сільського населення в областях досліджуваного регіону відзначимо, що внаслідок цілого ряду причин відбувається процес старіння сільських трудових ресурсів, віддзеркаленням якого є збільшення частки зайнятих пенсіонерів;

- незважаючи на незначне збільшення кількості сільськогосподарських підприємств, в регіоні зменшується кількість працюючих, так як досягнутий рівень ефективності виробництва аграрних формувань не забезпечує належної мотивації. Міграційні процеси ще є досить відчутними серед активної частини працездатного населення; значного

покращення вимагають соціально-економічні чинники формування належного рівня трудобезпеки аграрних підприємств.

Анотація

У статті проведено аналіз основних факторів впливу на формування трудового потенціалу сільських територій та західного регіону зокрема. Виявлено негативні тенденції щодо погіршення кількісних та якісних показників трудового потенціалу села. Вказано на основні напрямки нової соціально-економічної політики, орієнтованої на благополуччя подальшого сільського розвитку.

Ключові слова: трудовий потенціал, сільські території, соціально-економічна політика, західний регіон.

Summary

This article dwells upon the analysis of the main factors of influence on the labour potential formation on the rural territories, in particular in western region. Besides, negative tendencies of the decline in the qualitative and quantitative data of rural labour potential is provided. Main directions of new social economical policy that is oriented on prosperity of the further rural development are given in the article.

Key words: labour potential, rural territories, social economical policy, western region.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О. Г. Осауленка] // Державний комітет статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 567 с.
2. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік. Івано-Франківськ, 2010. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – 501 с.
3. Статистичний щорічник Львівської області за 2009 рік. Львів, 2010. Головне управління статистики у Львівській області. Частина 2 – 341 с.
4. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 рік. Тернопіль, 2010. Головне управління статистики у Тернопільській області. – 445 с.
5. Трегобчук В., Прадун В. Аграрна сфера: модель сталого розвитку // Вісник НАН України. – 2004. - №9. – С.15-16.
6. Соціально-трудова потенціал українського села. Стан, проблеми, шляхи вирішення / [Ю. Ф. Мельник, Б. К. Супіханов, Ю. Я. Лузан та ін.]. – К.: НДІ «Укрупропродуктивність», 2007. – 352 с.